

Ks. Dariusz K. BARTOSZEWICZ

OCENA ZASADNOŚCI STOSOWANIA WYPOWIEDZI Z RDZ 4,15 JAKO ARGUMENTU PRZECIWKO KARZE ŚMIERCI

Treść: 1. Analiza tekstu; 2. Kara śmierci w starożytnym Izraelu; 3. Interpretacja tekstu; 4. Możliwość występowania sensu integralnego; Podsumowanie.

W starotestamentalnym opisie wydarzeń związanych ze zbrodnią Kaina występuje, powszechnie znane w kulturze judeochrześcijańskiej, zdanie wypowiedziane przez Boga: "*Ktokolwiek by zabił Kaina siedmiokrotną pomstę poniesie*"¹ (Rdz 4, 15). Słowa te bywają czasami przywoływane jako bardzo mocny, biblijny argument przeciwko karze śmierci². Jednak ze względu na zasady interpretacji tekstu biblijnego stosowanie tego argumentu uważane bywa za nadużycie. Niniejszy artykuł nie jest głosem w dyskusji dotyczącej moralnej oceny kary śmierci lecz jedynie zawiera próbę oceny na gruncie teologii biblijnej, zasadności przywoływania powyższego zdania w charakterze argumentu w tym sporze.

1. Analiza tekstu

Tekst będący przedmiotem niniejszej analizy zawarty jest w Księdze Rodzaju a ściślej w pierwszej części księgi (Rdz 1-11) ukazującej tzw. *prehistorię biblijną*. Wydarzenia te nie są więc historią we współczesnym rozumieniu tego słowa, nie ma sensu zadawanie pytań o ich czas i miejsce. Nie umniejsza to oczywiście ich znaczenia, gdyż dla Autora natchnionego, spisującego księgi biblijne, przedstawiane sytuacje są jedynie tworzywem umożliwiającym przekazanie treści dotyczących Boga i człowieka.

Według teorii Wellhausena ukazującej istnienie w Pięcioksięgu czterech źródeł, omawiany tekst należy do tradycji jahwistycznej³. Źródło J charakteryzuje się określeniem przez autora Boga imieniem własnym JHWH Tradycja ta sięga zapewne czasów króla Salomona. Nastąpiło wówczas staranne zebranie literackich i pozalite-

¹ Przekład Biblii Tysiąclecia.

² Por. L. PAPRZYCKI, R. PAPRZYCKI, "Kara śmierci - chrześcijański punkt widzenia", *Palestra* 3-4 (2001), 9n.

³ Por. S. ŁACH, "Pięcioksiąg", w: *Wstęp do Starego Testamentu*, red. S. Łach, Poznań - Warszawa 1973, 104.

rackich tradycji⁴ w jedną historię Izraela, pokazaną na tle dziejów ludzkości i świata. W redakcji źródła J widać dbałość o wierne i dokładne przedstawienie faktów. Autor tej tradycji posługuje się wyrażeniami konkretnymi i prostymi, jego styl jest obrazowy, przemawia do wyobraźni, opisy są żywe, często zawierają dużo ekspresji. Źródło J to połączenie dostojności z prostotą opisu. Do tradycji J należą najstarsze teksty Pięcioksięgu zawarte w księgach Rodzaju, Wyjścia, Liczb i sporadycznie w Księdze Powtórzonego Prawa.

Pod względem kompozycji literackiej Rdz 4,15 stanowi część narracji ukazującej dzieło stworzenia świata, człowieka oraz grzech pierwszych rodziców. Kain i Abel byli synami Adama i Ewy. Abel został zabity przez swojego starszego brata, który kierował się zazdrością. Bóg wyznaczył mordercy karę, która polegała na tym, że miał on być "tułaczem i zbiegiem na ziemi" (Rdz 4,12). Kain uznał karę wyznaczoną przez Stwórcę za zbyt surową⁵ i wyraził obawę, że sam zostanie zabity, być może przez "mściciela krwi". Odpowiedzią JHWH na wątpliwości zabójcy są słowa będące przedmiotem analizy w niniejszym tekście. Wypowiedź Boga w dosłownym przekładzie brzmi: "*każdy (kto) zabije Kaina siedmiokrotnie ukarany będzie*" (Rdz 4,15). Zwrot "siedmiokrotnie" powinien być rozumiany z uwzględnieniem symboliki liczb jako: "*w sposób całkowity, ostateczny*" lub: "*przez Boga*". Następnie Kain otrzymał od Boga znak, który miał go chronić⁶, lub też być świadectwem jego hańby.

2. Kara śmierci w starożytnym Izraelu

Zasady interpretacji tekstu biblijnego wymagają uwzględnienia szeroko rozumianego kontekstu historyczno - kulturowego. Należy zatem zapoznać się z podejściem do kary śmierci w prawodawstwie starożytnego Izraela.

Prawo dla Izraelitów było nierozdzielnie związane z religią, Bóg był prawodawcą a ogłoszenie Jego woli w tym zakresie następowało poprzez *Tanach*. Toczy się ciągle dyskusja nad ustaleniem genezy prawa izraelskiego. Może być to instytucja analogiczna do traktatów i przymierza porównywalnego np. z przymierzami zawieranymi przez Hetytów⁷, lub też owoc szczepowej Mądrości⁸. Zbiory praw obowiązujących członków Narodu Wybranego umieszczone zostały w najbardziej przez Ży-

⁴ Wniosując z pewnych niejedności w tekstach zaliczanych do źródła J niektórzy uważają, że składa się ono z kilku elementów pierwotnych. Wyróżniano więc np. starożytne źródło południowe (S), tradycję Kenitów (K), tradycję nomadyczną (N) albo dokument laicki (L).

⁵ Tradycja uzupełniła biblijny opis wymieniając siedem kar gorszych od samej śmierci. Były to: hańbny róg wyrastający z czoła, towarzyszący mu okrzyk "bratobójca", porażenie, które powodowało drgawki, głód niemożliwy do zaspokojenia, rozczarowanie w każdym pragnieniu, wieczną bezsenność oraz postanowienie, że żadnemu człowiekowi nie wolno mu sprzyjać ani też go zabić. Por. R. GRAVES R. PATAI, *Mity hebrajskie księga Rodzaju*, tł. R. Gromacka, Warszawa 1993, 97.

⁶ Por. J. SYNOWIEC, *Pięcioksiąg*, Kraków 2000, 118.

⁷ Takie rozumienie preferuje wielu badaczy por. J. LEVENSON, *Creation and the Persistence of Evil. The Jewish Drama of Divine Omnipotence*, San Francisco 1988, 140.

⁸ Takie rozumienie zaproponował Gerstenberger a współcześnie ma ono także wielu zwolenników. Por. E. GERSTENBERGER, "Covenant and Commandment", *Journal of Biblical Literature* 84(1965), 38-51.

dów poważanej części Starego Testamentu - Pięcioksięgu czyli Torze⁹. Podstawowym zbiorem zasad postępowania jest Dekalog przekazany przez Biblię w dwóch sformułowaniach: Wj 20,2-17 i Pwt 5, 6-21. Normy w nim zawarte mają charakter dość ogólny zaś Tradycja uczyniła je jeszcze bardziej lakonicznymi w celach mnemotechnicznych¹⁰. Drugim zbiorem prawnym zawartym w Pentateuchu jest tzw. Kodeks Przymierza (Wj 20, 22-23,33). Jest to, jak się wydaje, prawo sięgające czasów szczepowej organizacji państwa żydowskiego, możliwe, że jest ono tożsame z księgą prawa nadaną przez Jozuego w Sychem (Joz 24,25n). Nie jest to w ścisłym sensie "urzędowe" prawo państwowe, lecz raczej opis postępowania sądowego w epoce sędziów¹¹. Kolejnym starotestamentalnym zbiorem prawnym jest Kodeks deuteronomiczny zawarty w Pwt 12,1-26,19. Ten kodeks wydaje się być zmodyfikowaną i uaktualnioną wersją Kodeksu Przymierza, który przestał wystarczać społeczności ze względu na pojawienie się nowych problemów¹². Najbardziej prawdopodobny czas jego ostatecznej redakcji to okres rządów Ezechiasza w Judzie (728-699 przed Chr.). Pod względem formalnym (kolejności poruszanych zagadnień) podobny do niego jest kolejny zbiór prawny: Prawo świętości (Kpł 17,1-26,46). Cechą charakterystyczną tego prawa jest bardzo częste odwoływanie się do świętości Boga, jako motywu dobrego postępowania człowieka. Zapis tego prawa wykazuje cechy typowe dla skomplikowanej historii tekstu; uważa się, że ostateczna redakcja miała miejsce w czasach niewoli babilońskiej (586-538 przed Chr.). Ostatnim, piątym, zbiorem prawnym obecnym w Pięcioksięgu jest tzw. Kodeks kapłański, składający się z pozostałych tekstów prawnych zawartych w księgach Kapłańskiej (głównie) oraz Wyjścia i Liczb.

We wszystkich powyższych zbiorach prawnych wymieniane zostały sytuacje, w których przewidziana była kara śmierci. Groziła ona za przestępstwa wymierzone przeciwko życiu lub przekazywaniu życia oraz za naruszenie sfery *sacrum*. W pierwszej grupie wymienić należy przede wszystkim świadome zabójstwo (por. Wj 21,12) oraz czyny przeciwko rodzicom (Wj 21,15), nadużycia seksualne: cudzołóstwo (por. Kpł 20,10), różne anomalie życia płciowego (por. Kpł 20, 15n). Wystąpienia przeciwko świętości Boga karane śmiercią to: bałwochwalstwo (por. Wj 22,19), bluźnierstwo (por. Kpł 24 15n), wróżbiarstwo (por. Kpł 20,27), zbezczeszczenie szabatu (por. Wj 31,14n). Najczęstszym sposobem wykonywania kary śmierci było kamienowanie,

⁹ Sama nazwa *torah* oznacza właśnie prawo, instrukcję, naukę, rozstrzygnięcie udzielone w konkretnym przypadku. Por. R. de VAUX, *Instytucje Starego Testamentu*, tł. T. Brzegowy, Poznań 2004, 157.

¹⁰ Współcześnie przyjmowane są powszechnie dwa sposoby podziału tekstu biblijnego na dziesięć jednostek - przykazań. Pierwszy z nich podawany m. in. przez Orygenesę i św. Augustyna jest obecnie przyjmowany przez Kościół katolicki, zaś drugi, wywodzący się z Talmudu palestyńskiego, jest dziś przyjmowany przez Kościół grecki i ewangelicko - reformowany. Różnica polega na uznaniu w wersji talmudycznej preambuły za pierwsze przykazanie a wiązanie w całość dwóch ostatnich przykazań z redakcji katolickiej. W dziełach Ojców Kościoła wschodniego spotykać można jeszcze inny podział, w którym jako odrębne przykazanie wymieniony został zakaz czynienia obrazów Boga i stworzeń, stanowiący w innych redakcjach wyjaśnienie zakazu bałwochwalstwa. Współcześnie ten podział ma niewielkie znaczenie. Por. D. BARTOSZEWICZ, *Instytucje biblijne*, Warszawa 2003, 17.

¹¹ Por. J. BRIGHT, *Historia Izraela*, tł. J. Radożycki, Warszawa 1994, 175.

¹² Por. R. de VAUX, *dz.cyt.*, 158.

przy czym pierwszeństwo w sprawowaniu egzekucji mieli świadkowie oskarżenia. Taki sposób uśmiercania wyraźnie akcentował społeczny wymiar kary. Innymi sposobami wymierzenia kary głównej były: spalenie (stosowane w przypadku prostytutce córki kapłańskiej i niektórych rodzajów kazirodztwa por. Kpł 21,9; 20,14), oraz rozczłonkowanie lub według innych tłumaczeń nabicie na pal wzmiankowane w Lb 25,4 i 2Sm 21,9. Dodatkowo dla zwiększenia odstraszającej funkcji kary stosowano niekiedy powieszenie zwłok na drzewie, musiały one jednak być zdjęte przed zapadnięciem zmroku¹³.

Szczególną formą kary śmierci było przekazanie winowajcy "mścicielowi krwi"¹⁴. Ten starożytny zwyczaj to instytucja sięgająca swymi korzeniami okresu, kiedy Izrael był społecznością nomadyczną. Jest on także świadectwem silnego poczucia więzi plemiennej, powodującej wzajemną odpowiedzialność za siebie członków danej grupy (klanu, narodu). Kiedy winowajcę przekazywano "mścicielowi krwi" ten mógł zabić przestępcę jakimkolwiek narzędziem. Ograniczeniem tego prawa, w celu uniknięcia jego nadużywania, było w Izraelu ustanowienie tzw. "miast ucieczki". Mógł się w nich schronić zabójca aby uniknąć zemsty, jednak dotyczyło to tylko osób, które uśmierciły bliźniego nieumyślnie. Gdy oskarżony opuścił wyznaczone miasto mógł zostać zabity przez mściciela, chyba, że wcześniej zmarł najwyższy kapłan; jego śmierć uwalniała przebywających w miastach ucieczki¹⁵.

Należy stwierdzić, że kara śmierci była obecna w żydowskim systemie wymiaru sprawiedliwości, nie kwestionowano w czasach biblijnych prawa społeczności do jej stosowania. Trudno ocenić jak wyglądała praktyka sądownicza w starożytnym Izraelu i jak często najwyższy wymiar kary był orzekany. Wydaje się jednak, że stosunkowo długa lista czynów zagrożonych karą śmierci związana była także z dość częstym jej wymierzaniem.

3. Interpretacja tekstu

Z tekstu Rdz 4,15 wynika, że Bóg nie chciał śmierci zabójcy. Można więc próbować interpretować tekst jako sprzeciw Boga wobec kary śmierci. Na poparcie tej tezy przedstawić można następujący argument: jeżeli kara śmierci mogłaby być stosowana to ten przypadek z pewnością domagałby się jej wymierzenia. Zbrodnia popełniona przez Kaina opisana jest w sposób nie sugerujący jakichkolwiek okoliczności łagodzących, usprawiedliwiających jego postępowanie. Morderstwo popełnione na bracie w dodatku z niskich pobudek zasługuje niwątpliwie na bardzo surowy wymiar kary.

¹³ Por. *Tamże* 483.

¹⁴ Hebrajska nazwa *goel* pochodzi od rdzenia *gaal* wykupić, chronić, ale też pomścić. Oprócz funkcji wymiaru sprawiedliwości instytucja ta miała także znaczenie ekonomiczne. Dzięki niej Izraelita, który z powodu ubóstwa musiał sprzedać swoją ziemię, lub też sam siebie sprzedał w niewolę miał być wykupiony przez swego krewnego. Jako pierwszy był obciążony tym obowiązkiem brat człowieka znajdującego się w opresji, jeżeli on nie mógł wypełnić funkcji *goel*, powinność przechodziła na najbliższego krewnego. Por. D. BARTOSZEWICZ, *dz.cyt.*, 69.

¹⁵ Por. R. de VAUX, *dz.cyt.*, 176.

Jednakże zinterpretowanie tekstu z Rdz 4,15 jako sprzeciwu Boga wobec kary śmierci w ogóle może budzić sprzeciw. Można tu przedstawić kilka dość przekonujących argumentów.

Można przyjąć, że omawiany fragment dotyczy tylko jednego konkretnego przypadku a nie może być rozciągany na ogólną normę dotyczącą istnienia najwyższego wymiaru kary. Ten argument można jednak podważyć wskazując, że jak wspomniano wcześniej tekst Rdz 4,15 stanowi element tzw. prehistorii biblijnej, która nie zawiera historii w naszym rozumieniu. Ponadto przypadek Kaina nie ma żadnych specyficznych cech odróżniających od podobnych sytuacji, które wielokrotnie powtarzały się w dziejach świata.

Drugim argumentem może być wskazanie innej motywacji Boga wypowiadającego analizowane zdanie. Zachowanie Kaina przy życiu może być spowodowane sprzeciwem wobec powtórnego wymierzenia kary za ten sam czyn. Bóg wydał już wyrok a człowiek nie ma prawa tego wyroku podważać i ponownie "otwierać procesu sądowego". Za takim rozumieniem przemawia zapewne występowanie określenia "siedmiokrotny", co może wskazywać na Bożą potęgę wymierzającą sprawiedliwość. Rodzi się jednak pytanie dlaczego zatem sam Bóg nie orzekł takiej kary? W ten sposób dyskusja powraca do punktu wyjścia.

Trzeci argument przeciwko takiemu rozumieniu omawianego tekstu opiera się stwierdzeniu, że kara ta była powszechnie stosowana w czasach Starego Przymierza a w żadnym innym miejscu *Tanach* nie znajduje się wyraźny sprzeciw Boga wobec jej wykonywania. Nowy Testament zawiera wprawdzie opis postępowania Chrystusa wobec kobiety skazanej przez społeczność na śmierć przez ukamienowanie, jednak nie jest oczywiste, czy tę sytuację należy traktować jako całkowity sprzeciw wobec tej kary. Na ten argument można odpowiedzieć wskazując na inne instytucje, które we wcześniejszych etapach dziejów Izraela nie były przez Boga wyraźnie potępiane, zaś później traktowane były jako ewidentne wykroczenie. Przykładem takiej sytuacji może być brak wyraźnego sprzeciwu Boga wobec poligamii czy rozwodów w czasach Starego Testamentu. Sam fakt opisywania danego sposobu postępowania przez Biblię nie oznacza jego aprobaty. Również brak sprzeciwu ze strony Boga nie musi oznaczać Jego zgody na postępowanie człowieka a jedynie być elementem "Bożej pedagogii" i dostosowywania wymagań do możliwości moralnych człowieka¹⁶. Może zresztą sprzeciw ten znajduje się właśnie w Rdz 4,15?

Czwartym, najpoważniejszym jak się wydaje, argumentem nie pozwalającym na interpretowanie wypowiedzi Boga jako argumentu przeciwko karze śmierci jest istnienie tej kary w prawodawstwie żydowskim opierającym się przecież także na natchnionym tekście starotestamentalnym. Aby odpowiedzieć na ten zarzut trzeba odwołać się do sposobów odczytywania sensu w tekście natchnionym.

¹⁶ Podobnie Chrystus tłumaczy prawo "listu rozwodowego" zatwardziałością serca Izraelitów w czasach Starego Przymierza por. Mt 19,8.

4. Możliwość występowania sensu integralnego

Sens jest to konstrukcja intelektualna wyrażona słowami. Pojęcie *sensu* różni się od *znaczenia* gdyż w tym drugim przypadku mamy do czynienia z pojęciem niezależnym od kontekstu występowania danego wyrazu. Jedno słowo może mieć wiele znaczeń natomiast w danym przypadku tylko jeden sens¹⁷. Można wyróżnić kilka sposobów wodrębniania sensu z tekstu natchnionego. Podstawą katolickiej interpretacji Biblii jest konstatacja, że każde zdanie Pisma Świętego ma sens wyrazowy, chociaż można w nim dopatrywać się także sensu typicznego lub dokonywać akomodacji¹⁸. Sens wyrazowy ma jednak kilka rodzajów. Może on być przekazany w formie przenośni, może stanowić sens pełniejszy, sens integralny bądź sens wywnioskowany.

Określenie: sens pełniejszy (*sensus plenior*) zostało w biblistyce użyte po raz pierwszy przez A. Fernandez'a w latach dwudziestych XXw. Ten sposób wyodrębniania sensu opiera się na założeniu, że pełna intencja Boga zawarta w Jego Słowie widoczna jest dopiero wówczas, gdy widoczna jest całość. Odczytywanie zapowiedzi po ich zrealizowaniu prowadzi czytelnika do pełniejszego zrozumienia tekstu prorocstwa. Przyjęcie istnienia tego sensu jest zatem równoznaczne z przyjęciem zasady jedności Biblii, która z kolei zakłada, że księgi natchnione nie są zbiorem dzieł stworzonych przez różnych ludzi lecz, że mają także jednego Autora. Uważa się więc, że taki właśnie sens był wprost zamierzony przez Boga, a także znany przynajmniej w zarysie autorowi natchnionemu¹⁹. Odczytany w ten sposób sens nie powinien być traktowany jako alternatywa, lecz jako jedyna możliwość interpretacji.

Wyodrębnienie sensu integralnego opiera się na podobnych założeniach jak w przypadku sensu pełniejszego, jednak przesłanki do rozumienia czerpie nie tylko z samego tekstu Pisma Świętego a z całej zbawczej ekonomii Bożej, szczególnie z doświadczeń wspólnoty oraz perspektywy eschatologicznej. Nie różni się on zatem od tekstu wyrazowego ale tylko wówczas, gdy jest on odczytywany w najszerszym znaczeniu²⁰.

Wydaje się, że tekst z Rdz 4,15 może być rozpatrywany metodą ustalenia sensu integralnego. Zamiar Boga zawarty w tej wypowiedzi może się ujawnić gdy rozpatruje się go w kontekście całości Objawienia, łącznie z doświadczeniem Kościoła. W tej sytuacji podobnej interpretacji musiałyby zostać poddane teksty prawne Starego Przymierza, które nie muszą być rozumiane jako Boży nakaz wymierzania kary śmierci, lecz raczej jako przestrożę od Stwórcy, że czynienie zła ściąga na człowieka śmierć w sensie wewnętrznym. Takie rozumienie nie jest trudne do przyjęcia, gdyż grzech często jest przedstawiane w Biblii jako śmierć Bożego życia w człowieku.

¹⁷ Jest oczywiście możliwe stworzenie wypowiedzi, które nie posiadają sensu w ogóle, jednak ten przypadek można pominąć w tych rozważaniach, gdyż nie odnosi się do Pisma Świętego.

¹⁸ Por. J. DROZD J.HOMERSKI (oprac.), "Zasady katolickiej interpretacji Pisma Świętego", w: *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*, red. J. Homerski, Poznań-Warszawa 1973, 306.

¹⁹ Sens ten nie przekracza granic sensu wyrazowego, gdyż wynika ze słów rozważanych w ich kontekście "Sens pełniejszy jest sensem wyrazowym, ale rozszerzonym i poznawalnym w świetle pełnego objawienia nowotestamentowego"; *Tamże*, 303.

²⁰ *Tamże* 304.

Podsumowanie

Zaproponowany sposób odczytywania wypowiedzi JHWH z Rdz 4,15 i przepisów przewidujących karę śmierci może nasuwać wątpliwości, czy jest możliwe, że Naród Wybrany mógłby tak długo nie zrozumieć przesłania Bożego zawartego w Biblii. Wydaje się, że na powyższe pytanie można udzielić odpowiedzi twierdzącej. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku rozumienia przez Izraelitów cierpienia, nędzy, czy ubóstwa jako kary za grzechy w epoce przedwygnaniowej. Po doświadczeniu niewoli te same teksty zaczęły być interpretowane jako zapowiedź kary dla grzeszników ale wykraczającej poza rzeczywistość ludzką a cierpienie dostrzeżono także w życiu człowieka sprawiedliwego. Współcześnie w świetle nauki Chrystusa przesłanie "starej mądrości" jest interpretowane jako zapowiedź wiecznej nagrody i kary za ludzkie czyny.

Wydaje się więc, że stosowanie argumentu zaczerpniętego z Rdz 4,15 dla uzasadnienia sprzeciwu wobec kary śmierci jest dopuszczalne z punktu widzenia zasad interpretacji Pisma Świętego.

EVALUATION OF THE PERTINENCE TO APPLY GEN 4,15 AS AN ARGUMENT AGAINST DEATH PENALTY

Summary

The words of God in Gen 4,14 are seldom used as an argument against the death penalty. Such application is difficult to accept because the death penalty was often put into practice in the Old Testament times and the regulations related to its application are part of the biblical text. Our paper contains the analysis of the possibilities to apply this argument, taking in consideration the rules of the interpretation of the Scripture. The conclusion is that the application of this argument is possible.